

УДК 342:340.113(477)

М. П. Орзіх

КОНСТИТУЦІОНАЛІСТИКА У СКЛАДІ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНО-ПОНЯТЬ

Конституційна дійсність зазвичай уявляється через традиційні категоріальні визначення конституційного права як галузей права і законодавства, науки та навчального курсу, конституційної практики. Це є повністю обґрунтованою та визнаною науковою позицією, тому що категорії є «основним «носієм» теоретичної енергії права, що складає інтелектуальний момент його змісту», «нова категорія — завжди еквівалент нового знання» [1]. «Усвідомлює окремих дослідник або ні, ефект його занять, — підкреслював М. Ярошевський, —... залежить від якості тієї категоріальної теоретичної схеми, що працює в його голові і керує його дослідницькими діями» [2].

Але категоріальний склад щодо конституційної дійсності недостатній для її визначення. Поряд зі сталими категоріями виникають нові термінопоняття, які не сягають до рівня категорій — першопонять, гранично загальних, основоположних понять, що визначають предмет дослідження або практичної діяльності, їх співвідношення та взаємодію.

Такий зв'язок спостерігається історично з давніх часів між наукою та навчальним курсом конституційного права, що обумовлено взаємопроникненням юридичної освіти і науки, розвитком юридичної науки у навчальних, університетських центрах. Слушні судження про те, що право «говорить доктринальною мовою» (В. Нерсисянц), доктринальне та законодавче у праві «практично зрівнюються» (Р. Давид), доктрина стає «неформальним джерелом права» (М. Марченко) та «повноцінним джерелом правозастосовчої практики» (Т. Пряхіна) перш за все стосуються конституційного права. Водночас об'єкт науки, що В. Нерсисянц суттєво відрізняє від її предмета, є «те, що ще підлягає науковому вивченню» [3], доктринальному осмисленню, що здійснюється не тільки у сфері «чистої» науки, але ж й у процесі освіти, викладання навчальних курсів, які можливо розглядати «як адаптовану для цілей викладання доктрину» [4].

Переконливою ілюстрацією є основоположний принцип конституційного права — верховенство права, який, до того як стати принципом права, мав багатовікову історію доктринального розвитку. «Малो-успішність вітчизняного пізнання» цього принципу, що визначається як «доктринальний» «глухий кут» [5], призвело до законодавчого та правозастосовчого «різночитання» самого принципу (пор., наприклад, ст. 8 Конституції України, ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства та Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року — справа про призначення судом більш м'якого покарання). Це не могло не відобразитися у навчальній літературі [6].

Тому турбота про динамічне наповнення навчального курсу конституційного права новою проблематикою, «що ще підлягає науковому вивченню», дає науково-освітній та практично-прикладний поштовх щодо розвитку конституційного права (за всіма його іпостасями) та підготовки вітчизняних фахівців, отже й до розвитку юридичної практики.

Органічний зв'язок права — науки — освіти — практики переконливо доводиться в умовах переходу сучасного світу від індустріального до інформативного суспільства, коли «інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології значною мірою впливають на рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку» [7].

Інформація, що є у науковій сфері, орієнтована на практику (у широкому соціальному розумінні, включаючи освіту та просвіту), яка є користувачем її результатів та критерієм істинності результатів наукових досліджень. Однак в юридичній сфері суспільної діяльності, по-перше, не будь-яка практика може бути критерієм істини (наприклад, у сферах нормотворчої, адміністративної чи судової діяльності), сама практика може бути неістинною, не відповідати об'єктивно діючим закономірностям суспільства, «соціальній константі» права [8] вже тому, що вона не завжди відповідним чином зацікавлена у реалізації раціональних пропозицій науки, що ґрунтується на узагальненні суспільного досвіду.

По-друге, не завжди практика у наведеному сенсі може справитися з потоком тверджень, які формулюються у ролі істин, нерідко потрібним є попередній «переклад» наукових істин та висновків на прикладну мову освіти та практичної юриспруденції. Крім того, є якийсь період між встановленням та загальним визнанням істини, її реалізації, обумовлений рівнем та обмеженими можливостями діючих оргструктур науки та освіти, технології наукового пошуку та дидактики освіти, ресурсів науки та освіти, напрямів, тенденцій, підходів у практиці, що орієнтована, наприклад, на догму права або «живе право», нарешті, особливостями діяльності вченого-юриста, викладача, практикуючого юриста, що зв'язані з необхідністю визнання результатів науки.

По-третє, залишається нерозв'язаною проблема формалізованих показників якості та ефективності юридичної науки, освіти та практики, методик їх визначення, які зазвичай «переносяться» з других галузей

науки чи розраховуються, наприклад, по рейтингах, критерії яких викликають сумнів [9] чи по показниках економічного ефекту. Економіко-практичний підхід (за підрахунками очікуваного, а не реального економічного ефекту) у подібних випадках достатньо складний та методологічно не завжди доцільний.

Ці судження відображають процеси, які відбуваються у суспільстві та в освіті, що «має ключеве значення для майбутнього України» (О. Кендюхов), з врахуванням того, що освіта — це не тільки передача інформації, але ж й її виробництво, накопичення, примноження знань, умінь та навичок, що відображаються на соціальній практиці та опосередковано — в науці.

Щодо конституційного права тут виникає проблема нових знань, що не одержали єдиного розуміння в науці, освіті, практиці, не мають ще науково обґрунтованого та загально визнаного змісту, структури, місця в навчальному курсі. Ці знання лише є об'єктом науки, що підлягає науковому вивченню. Але ж вимоги до сучасної підготовки фахівців, особливості предмета конституційного права, його ролі в інтеграції соціально-політичних думок кожного громадянина в єдину правову позицію громадянського суспільства, що одержує у цьому процесі самостійну конституційну правосуб'єктність, потребують звернення до цієї проблематики. Вона включається як необхідна складова у безперервний процес: наука — освіта — практика — інновації — упровадження — результат.

Додаткові складності щодо конституційного права виникають у зв'язку із тим, що «на відміну від інших юридичних наук, предметом вивчення яких є відповідні однойменні галузі права, наука конституційного права досліджує не тільки конституційно-правові норми і інститути, а й процеси, пов'язані з їх реалізацією», тобто її предмет — «вся сфера суспільних відносин, що підпадають під конституційно-правове регулювання» [10]. Цим пояснюється потреба звернення науки конституційного права, зокрема, до теорії систем, інформатики, кібернетики, конституційної соціології, конфліктології, електоральної технології.

У цьому ж зв'язку найважливіша характеристика науки — її методологія не може бути, стосовно конституційного права, представлена як «вчення про методи пізнання конституційно-правових реалій» [11], «сукупність основних положень та вимог теорії пізнання» (Н. Пархоменко). Методологія не може уявлятися тільки як сфера гносеології, вона має вирішувальне для конституційної практики значення. Взагалі навряд чи можливо обмежувати методологію методами пізнання або вченням про них.

У дійсності методологія конституційного права — це передусім теорія і практика концептуального підходу не тільки до конституційно-правових інститутів, нормативних правоположень, конституційних постулатів (аксіоматичних положень, принципів), але ж й до конституційних процесів (конституціоналізації), які за своєю природою «втягують» практично увесь спектр суспільних відносин, що впливають на конституційну

дійсність та не обмежені загально визнаними наукою і практикою суто конституційними явищами.

Як переконливий приклад можливо навести необхідну в сучасних умовах діяльності конституційної юстиції науково-практичну настанову від позитивізму та неопозитивізму, його подолання з позицій загальних принципів конституційного права та цінностей природно-правової доктрини до концептуалізації юридичного реалізму. При цьому ці настанови-позиції можуть на практиці зближуватися, але й можуть взаємовиключатися, вирішально визначаючи конституційну практику. Так, постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України А. Селиванов стверджує, що «аналітичному праворозумінню нема альтернативи у діяльності Суду» [12].

А суддя Конституційного Суду України О. Мироненко вперше в офіційній конституційній практиці фактично заперечує цьому, звертаючись до деонтологічної аргументації, що ґрунтується на розрізненні природного та позитивного права, в окремій думці стосовно вельми резонансної справи (справа про застосування української мови), що, безумовно, спричинила вплив на загальну соціально-політичну обстановку в країні, уявила «реальну загрозу розпалювання міжетнічних, соціальних конфліктів, суттєвого підриву авторитету української мови... (яка. — М. О.) має блискучі перспективи, але тільки у тому разі, якщо вона буде еволюціонізувати природним шляхом, у руслі вимог статті 10 та інших положень Конституції України, без політичного чи юридичного авантюризму» [13]. Суддя, зокрема, вказує, що конституційне провадження у справі відкрито «на підставі умоглядних, суб'єктивних припущень у формі політичних гасел, без будь-яких правових обґрунтувань», у результаті чого перед судом поставлено «політичне, а не юридичне питання, тобто судова влада втягується у вирішення виключно політичних питань... (що. — М. О.) несе загрозу повного руйнування правової системи України...».

Цього можливо уникнути тільки тоді, коли законотворення у Верховній Раді України та конституційне провадження у суді «буде здійснюватися з методологічних і концептуальних позицій дійсного, а не удаваного верховенства права, раціоналістичного (юснатуралістичного) праворозуміння, тобто з позицій «елегантної» юриспруденції, філософії права, а не застарілої юридичної догматики нормативістів». Тільки тоді буде реалізовано постулат: «у правовій державі не можуть діяти несправедливі норми».

Рефлексом науки у цій ситуації буде поява нових конституційних уявлень, що визначатимуться новими незвичними терміно-поняттями із цілеспрямованістю на категоріальну перспективу. Крім того, наведене є переконливим приводом щодо широкого теоретичного уявлення про зміст методології з включенням в її склад не тільки концепцій і методів як засобів пізнання, але ж й засобів діяльності. Методологія, доводив П. Недбайло, це «теорія, що приведена у дію.» Поряд з методами пізнан-

ня і практичної діяльності методологія включає методики — засоби пошуку, збору, систематизації, використання конституційно-правової інформації, якість, повнота, вибірковість якої, як відомо, обумовлює ефективність будь-якої діяльності у сферах пізнання та суспільної практики.

У цьому сенсі недостатньо користуватися звичними узагальненнями — конституційне право, законодавство, наука, практика, навіть такими категоріями, як «поняття конституційного права, що є граничною категорією науки», чи конституційний устрій як «основна інтегруюча та гранична категорія» конституційного права [14] або конституціоналізм — центр, навколо якого «обертається» вся конституційно-правова проблематика [15].

У наведеній ситуації виникає необхідність пошуку інтегративного початку, інструментального та достатньо універсального для науково-освітнього та практично-прикладного категоріального виміру конституційного права. Тут, в «категоріальному строю науки» [16], що становить внутрішню її логіку («будь-яка наука є прикладна логіка» [17]) та одночасно «живий дух дійсності» [18], виокремлюється «інваріантне ядро» [16] — основна «збірна» (С.Алексеев) категорія, інтегруюча чи така, що має сучасний потенціал для більш загальної характеристики конституційної дійсності.

У цьому просторі виникають, одержують розвиток, трансформуються конституційні норми, інститути, постулати (догма права); конституційне законодавство (нормативно-правовий масив); конституційні правовідносини (соціологія права); конституційність (критеріальна ознака щодо правовідносин); конституціоналізація (процес, орієнтований не тільки на приведення суспільних відносин у відповідність конституційним вимогам та постулатам, але ж й на «примішування» конституційних ідей і норм до іногалузевих правовідносин); конституційна свідомість (знання, теорія, наука); конституційне конструювання у нормальних, звичайних умовах або у «позаштатній», конфліктній ситуації (конституційна інженерія); конституційні уміння та навички (конституційна технологія); конституційна практика, що передбачає звернення не тільки до діючих у конституційно-правовій дійсності юридичних постулатів (на рівні догми) та конституційної ідеології у широкому розумінні, але ж й до презумпцій, традицій та звичаїв, навіть конституційно-правових фікцій, поза яких конституційна практика неможлива; навчальна дисципліна (навчальний курс). І цей змістовний перелік не є вичерпним, він постійно збагачується, наповнюється новим змістом, його складові розвиваються та упроваджуються у суспільне життя достатньо дискретно, щоб мати змогу на кожному історичному етапі висувати вимоги щодо системності цих конституційних явищ, навіть з огляду на елементарні вимоги до системи як, зокрема, наявність необхідних та достатніх складових для її функціонування.

Щодо такого виміру всього того, що «підпадає під конституційно-правове регулювання» (Н. Мяловицька), є конституціоналістика. На відміну

від, наприклад, уявлень у зарубіжній літературі, де зазвичай конституціоналістика ототожнюється з конституційним правом [19], адміністративістики, що представляється в літературі «як узагальнююча правова категорія, що уособлює публічне право» [20], цивілістики «на юридично-побутовому рівні, властивому для довідкових видань», що взагалі не є узагальнюючим поняттям щодо галузевих суспільних відносин, не є галуззю юридичної науки [21]. Це точніше, як переконливо доводить Є. Харитонов, є «відправним пунктом наукових розвідок у галузі цивільного (приватного) права» [22]. Але ж всупереч позиції автора, думається, що згадувані «розвідки» не одержують обов'язкової щодо їх ефективності «системності». Вони є об'єктом науки, що поступово змістовно збагачуються, структуруються, «завойовують» своє місце, роль та значення у конституційно-правовій дійсності, що має визначатися не тільки категоріальним складом сучасної науки конституційного права, але ж й терміно-поняттями, що ще підлягають науковому вивченню та можуть інтегруватися як нове юридичне терміно-поняття — конституціоналістика.

Література і примітки

1. *Кашанина Т. В.* Оценочное понятие в советском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1974. — С. 4; *Васильев А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. — М. : Юрид. лит., 1976. — С. 27.
2. *Ярошевский М. Г.* Психология в XX столетии. — М. : Политиздат, 1971. — С. 19.
3. *Нерсесянц В. С.* Юриспруденція. Введение в курс общей теории права и государства. — М., 1998. — С. 71.
4. *Княгинин К. Н.* Курс конституционного права и развитие конституционного законодательства, конституционной правореализационной практики, конституционной доктрины // Конституционное право: содержание и структура курса : материалы семинара. — Красноярск, 1999. — С. 5.
5. *Головатий С.* Верховенство права: український досвід. Кн. 3. — К. : Фенікс, 2006. — С. 1385, 1400.
6. Конституційне право України : підручник. — К.: Наук. думка, 1999. — С. 162; *Фрицький О. Ф.* Конституційне право України : підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — С. 103; Введение в украинское право. — О. : Юрид. л-ра, 2009. — С. 649.
7. Доктрина інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 8 липня 2009 року // Офіційний вісник України. — 2009. — № 52. — Ст. 1783
8. *Козловський А. А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права. — Чернівці : Рута, 1999. — С. 118.
9. *Садлак Я.* Університетські рейтинги та їх вплив на якість вищої освіти // Дзеркало тижня. — 2008. — 26 квіт.; *Кендюхов О.* Ілюзія освіти // Дзеркало тижня. — 2008. — 22 листоп.; Юридична освіта в Україні потребує негайної реформи // Голос України. — 2008. — 28 листоп.; *Каленюк І., Корсак К.* «Вибухові явища у вищій освіті» // Науковий світ. — 2009. — № 5. Пор.: *Лазарев В. В.* Эффективность правоприменительных актов. — Изд-во Казанского ун-та, 1975. — С. 90 и след.
10. *Мяловицька Н.* Конституційно-правова реформа і методологія науки конституційного права // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 2. — С. 24.
11. *Тодыка Ю. Н.* Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина. — Х. : Фолио, Райдер, 1998. — С. 176.

12. Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — О. : Юрид. л-ра, 2001. — С. 140.
13. Тут і далі наведені цитати з джерела: Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 10–15.
14. *Богданова Н. А.* Система науки конституційного права. — М. : Юристь, 2001. — С. 12, 160.
15. *Орзих М., Крусян А.* Современный конституционализм в Украине. — К. : Алерта, 2006. — С. 4 та наст.
16. *Ярошевский М. Г.* Логика развития науки и научная школа // Школы в науке. — М., 1977. — С. 23.
17. *Ленин В. И.* Полное собрание сочинений. Т. 29. — С. 183.
18. *Гегель.* Сочинения. Т. 1. — М., 1930. — С. 238.
19. *Vobus Tomsa.* O filosofickej vychove pravnik-a.-csp. — Bratislava, 1927. — S. 399; *Commot Market Law Review.* — 2005. — Vol. 42. — P. 9.
20. *Ківалов С. В.* Адміністративістика як об'єкт наукових пошуків: запрошення до обговорення // Часопис адміністративістики. — 2008. — Вип. 1. — С. 4.
21. *Харитонов Є. О.* Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти). — О. : Фенікс, 2008. — С. 10 та наст.
22. Там само. — С. 12.

А н о т а ц і я

Орзих М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять. — Стаття.

Конституційна дійсність зазвичай визначається традиційними категоріями. За підставою відмінності об'єкта науки від її предмета зроблена спроба довести необхідність збагачення терміно-понять інтегруючим терміном — конституціоналістика.

Ключові слова: конституціоналістика, категорія, об'єкт науки.

S u m m a r y

Orzikh M. P. Constitutionalistics in the System of Legal Terminology-concepts. — Article.

The constitutional activity is usually defined with the traditional categories. In the article author states, that there is the necessity of an introduction of a new term — «constitutionalistics». This term has an integrative nature and is proposed on the basis of differentiation between the subject of the science and the object of the science.

Keywords: constitutionalistics, category, science subject.